Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto
Jyväskylä University Digital Archive

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.

Author(s): Karonen, Petri

Title: Reformaatio Ruotsin politiikassa

Year: 2008

Version:

Please cite the original version:

Karonen, P. (2008). Reformaatio Ruotsin politiikassa. In Reformaatio. Henkilökuvia ja tutkimussuuntia (pp. 47-61). Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja, 257.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Petri Karonen
Suomen historian professori, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

REFORMAATIO RUOTSIN POLITIIKASSA

Johdanto

Tavallisesti Ruotsin 1500-luvun historiaa käsitellään kronologisena sarjana, jossa korostuvat vaalikuninkuudesta perintökuninkuuteen siirtyminen sekä reformaation aluksi hidas, sitten jyrkkä toteuttaminen. Samaan liittyvät taloudellinen ahdinko ja poliittinen turbulenssi, joissa Ruotsi kamppaili 1500-luvun kuluessa. Vaikka tapahtumissa ja prosesseissa kiistatta on peräkkäisyyksiä, niin silti vaikuttaa sangen perustellulta yhdistää kaikki nämä ilmiöt toisiinsa. Tämän päivän tutkimustilanne ei anna mahdollisuuksia sanoa ainakaan yksioikoisesti siitä, mikä tuli ensin ja mikä oli seurausta.

Käytännön syistä teema voidaan luonnollisesti jakaa vaikkapa reformaation vaikutuksiin kirkkopolitiikassa sekä sisä- ja ulkopolitiikassa. Talouselämä ja varsinkin valtion taloudelliset ongelmat yhdistivät edellä sanottuja osa-alueita toisiinsa. Uskontoa ei voi erottaa aikakauden politiikasta. Kuitenkin reformaatio oli alisteinen yleiselle aikakauden valtionrakennukselle, jossa Ruotsissa keskiössä oli hämmästyttävän usein taloudellisten ongelmien ratkaiseminen tavalla tai toisella.[1]

Ruotsissa politiikan näyttämöitä oli tietenkin monia, mutta Vaasa-ajalla vakiintui vähitellen käytäntö, jonka mukaan paikallisista tai provinsiaalisista yhteyksistä hiemankin suurempia asioita alettiin käsitellä valtiopäivillä. Itse asiassa oikeastaan vasta Kustaa Vaasan ajoista lähtien voidaan edes puhua valtiopäivätoiminnasta. Tässä yhteydessä on kiintoisaa, että uskonnosta sinänsä on jäänyt vain sangen niukasti merkintöjä valtiopäiväasiakirjoihin. Tässä kysymyksessä vanhempi Vaasa-kausi jakautuu kiintoisasti sikäli, että Kustaa Vaasa – kuninkaalla oli yksinoikeus aloitteiden tekemiseen – toi jokseenkin odotetusti kaikkein

[1] Myös *Harald Gustafsson* (2000, 113) varoittaa erottamasta aikakautena politiikkaa uskonnosta. Reformaation taloudellis-uskonnollisesta houkutuksesta eurooppalaisille ruhtinaille ks. esimerkiksi *Bonney* 1991, 31–32. Ks. myös *Asche – Schindling* 2003; *Karonen* 1999.

aktiivisimmin uskontoon liittyviä asioita valtiopäiville, mutta seuraavan kerran uskonto nousi merkittäväksi valtiopäiväkysymykseksi vasta Kaarle-herttuan ja kuningas Sigismundin valtakiistan aikana eli 1590-luvulla.[2]

Kirkkopolitiikka

Kirkkopolitiikasta tunnetaan jo perusteellisesti kaikki keskeiset päätökset, joilla Kustaa Vaasan aikana kirkolta vietiin reippain ottein suuri osa sen entisestä taloudellisesta ja poliittisesta mahdista. Tanskan kuningas Kristian II:n drastiset toimet Tukholman verilöylyn yhteydessä marraskuussa 1520 auttoivat osaltaan kirkon vallan riisumisessa. Verilöylyhän vei kaksi piispaa ja omalla tavallaan tahrasi tuolloisen arkkipiispan maineen.[3]

Suhteet paaviin katkesivat vuonna 1524, joka on muutenkin merkkivuosi reformaation eteenpäin saattamisessa. Tutkimuksessa ennen muuta Tukholman ja vähemmässä määrin muidenkin kaupunkien merkitystä reformaatioajattelun esiinnostajina korostuu.[4] Uuden opin Ruotsin valtakuntaan toi hyvin pieni joukko, sillä alkuvaiheessa puhutaan aivan yhden tai korkeintaan kahden käden sormilla laskettavista miehistä, joista suuri osa toimi nopeasti Kustaa Vaasan aikana pääkaupungin asemansa vakiinnuttaneessa Tukholmassa. Tämä oli enteellistä, koska aiemmin alueellisesti hajanainen korkein hallinto alkoi ylipäätään keskittyä Tukholmaan ja kiinteytyi jokseenkin yhtä aikaa 1520-luvulta.

Viimein Västeråsin valtiopäivillä 1527 kuningas sai tärkeän voiton kirkosta, kun valtiopäivillä päätettiin kirkkoreduktiosta. Kirkon poliittinen, taloudellinen ja hallinnollinen valta murtui. Piispojen sotajoukot ja osallistumisoikeus valtaneuvoston kokouksiin

---

[2] A. A. *Stiernman*in (1728–1733) ja vallankin hänen virallisjulkaisunsa pohjalta C. U. *Leyonmarck*in (1820, hakusana ”religion”) laatiman hakemiston mukaan valtiopäivillä ei juuri puututtu luterilaisen uskonnon asemaan Kustaa Vaasan poikien aikana, vaan aktiivinen asiassa on käytännössä yksinomaan Kustaa itse, jonka aikana asiaan palattiin toistuvasti valtiopäivillä ja pienemmissäkin kokouksissa. Seuraava ”säädöskeskittymä” on vasta 1590-luvulta.

[3] Alan tutkimus on laaja, vaikka sinänsä prosessin alkuvaiheen peruspiirteet löytyvät jo vuonna 1918 ilmestyneestä Knut *Westman*in tutkimuksesta. Ks. myös esimerkiksi *Pirinen* 1991; *Andrén* 1999 ja niissä mainittu kirjallisuus. Tärkeä lisä alan kirjallisuuteen on saatu *Lars-Olof Larsson*in (2002, 2005) teoksista Kustaa Vaasasta ja hänen pojistaan.

[4] Kuvaava esimerkki tässä yhteydessä on *Olaus Petrin* tulo yhtä aikaa sekä Tukholman Suurkirkon saarnaajaksi ja kaupunginkirjuriksi. Myös Vanhalla-Liivinmaalla reformaatio tuli mitä suurimmassa määrin tunnetuksi ja vahvistui kaupunkien kautta, ks. esimerkiksi *Lindroth* 1975, 235; *Andrén* 1999, 27, 32–33, 36; *Kjöllerström* 1970, 1–16; *Zetterberg* 2007, 148, 151–152.

lakkautettiin. Kirkon tuli luovuttaa ”ylimääräinen” omaisuutensa valtionvelan maksuun. Merkittävin varallisuuden siirto tapahtui, kun kirkon verotulot ja maaomaisuus peruutettiin valtiolle. Kirkon organisaatio irrotettiin paavista, sillä hallitsija vahvisti piispojen vaalin ja erotti kaikki epäkelvoiksi katsomansa papit. Samoin rajoitettiin kirkollista tuomio-oikeutta ja pannaan julistamisoikeutta. Uskonnollisen elämän sisältöön ei vielä puututtu, sillä vanhoihin perinnäisiin tapoihinsa tottunutta kansaa ei haluttu ärsyttää liikaa. Päätöksissä todettiin yksinomaan, että Jumalan sanaa oli saarnattava ”puhtaasti”, luostarit saivat toimia edelleen ja selibaattisäännöksetkin pidettiin vielä jonkin aikaa voimassa.[5]

Muun muassa *Harald Gustafsson* on korostanut, kuinka ennen muuta Kustaa Vaasan kirkkopolitiikkaa on selvitettävä muunakin kuin kameraalisena eli verotuksen ja valtiontalouden ongelmana. Hän on yhdistänyt reformaation valtionrakentamiseen, jonka osaksi se tutkimuksessa on luontevasti viimeisen 10–15 vuoden aikana asettunutkin. Samalla Kustaa Vaasan kuninkuuden alkupuolen kapinaliikkeet tulevat luontevasti osaksi uuden uskon kovakätistä sisäänajamista.[6]

Ruotsissa reformaatio toteutettiin korostetusti ylhäältä käsin, se ei ollut kansanliike. Kun hallitsijan onnistui – tosin lopullisesti vasta 1590-luvun kriisin päättymisen jälkeen – saavuttaa väkivallan käytön monopoli, niin myös mahdollisuudet kontrolloida reformaation läpivientiä olivat aikakauden oloissa poikkeuksellisen vahvat. Uuden opin sisäänajo riippui silti paljon hiippakunnan piispan suhtautumisesta. Valtio pystyi jo Västeråsin päätöksillä 1527 vähentämään piispojen valtaa kaikilla tasoilla, mutta ei kuitenkaan valvomaan paikallistason käytäntöjä. Hiippakunnan piispan vallan leikkaaminen ja reformaation läpiviennin varmistaminen oli tärkeä taustatekijä Kustaa Vaasan 1530-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa omaksumassa jyrkässä kirkkopolitiikassa, jossa sitten pyrittiin katolisuuden kitkemiseen.

Katolisuuden perinteestä irrottautuminen oli Pohjanlahden itäpuolella hitaampaa kuin Ruotsissa, jossa hallitsija nimitti ns. saksalaiskaudellaan saksalaisen Georg Normanin superindententiksi uudistamaan jumalanpalveluselämää, minkä vuoksi tuolloisen

[5] Ks. esimerkiksi viitteen 3 teosten lisäksi erityisesti *Montgomery* 1990.
[6] *Gustafsson* 1991, esimerkiksi 220–221; *Gustafsson* 2000, 111–118. Valtionrakentamisen vaiheista Ruotsin valtakunnassa esimerkiksi *Karonen* 1999.

valtakunnan edelleen katolisten piispojen hallinnoimia eteläisiä hiippakuntia alettiin tarkkailla erityisen huolellisesti. Myös esimerkiksi katolisuuteen viittaavat seremoniavälineet takavarikoitiin, minkä takavarikon kohteiksi joutuneet paikallisyhteisön jäsenet tulkitsivat ennen kaikkea osoituksena kuninkaan ahneudesta, vaikka *tässä tapauksessa* kyse ei ollut ainakaan yksin siitä.[7] Suomessa Kustaa Vaasa toteutti vuonna 1554 Turun hiippakunnan kahtiajaon, mikä vei suuren osan aiemmin mahtavan Turun piispan vallasta. Ruotsin puolella vastaavaan hiippakuntien ”halkomiseen” ryhdyttiin vasta 1500-luvun lopulta.[8]

Ulkopolitiikka

Reformaation ja ulkopolitiikan suhteen tarkastelun pohjaksi käy englantilaisen *Michael Roberts*in jaottelu Ruotsin ulkopolitiikan motiiveista suurvaltakaudella vuodelta 1979. Hän on erotellut tutkimuksesta ensinnä niin sanotun vanhan koulukunnan. Sen mukaan Ruotsin suurvaltapolitiikan selittäjinä olivat taistelu itsenäisyydestä Tanskaa vastaan, suuren itäisen naapurin uhka, Baltian hajaannus reformaation seurauksena sekä vastauskonpuhdistuksen aiheuttamat paineet. Tämän käsityskannan mukaan Ruotsi etsi ulkopolitiikassaan vain turvaa vihollisiltaan. ”Uusi koulukunta” nostaa enemmän esille taloudellisia seikkoja suurvaltasotien taustalla.[9] Joka tapauksessa ”mahdollisen rajat” ja materialistinen näkökulma on otettu enemmän huomioon uudemmassa tutkimuksessa, joskaan sinänsä suurvaltakauden taustalla ei ollut esimerkiksi aateliston tai jonkun muun yksittäisen ryhmän ahneus tai yksinomaan omanvoitonpyynti. Robertsin luokittelua on perustellusti kritisoitu, mutta se kertoo edelleen suhteellisen hyvin ulkopolitiikkaa käsittelevän tutkimuksen linjoista.

Ruotsin ulkopolitiikassa uskonnolla oli 1500-luvulla yleensä toisarvoinen asema. Valtiojohdon aika kului sisäisten asioiden kehittämisessä ja/tai vaihtoehtoisesti itä- ja etelärajan ongelmien poistamisessa. Ulkopolitiikassa uskontoasiat olivat käytännössä sivuroolissa. Sisäpolitiikka oli etusijalla Ruotsin valtion näin jälkikäteen arvioiden sangen

[7] *Andrén* 1990a, 327–328; *Knuutila* 1990, 351; *Pirinen* 1962, 79–80; *Lindroth* 1975, 200, 202.
[8] Esimerkiksi *Buchholz* 2003, 109–111.
[9] Ks. esimerkiksi *Roberts* 1979, 2–4, 9, 15–16, 18–19, 26–27, 31; *Tham* 1960, 13. Robertsin luokittelun kommenteista esimerkiksi *Behre, Larsson, Österberg* 1985, 64–67; *Karonen* 1999, 123–138, 230–234.

onnistuneessa ja varsin nopeassa rakentamisessa, johon reformaatio sinänsä keskeisesti liittyy.

Baltian suunnalla reformaatio vaikutti epäsuorasti siihen, että pitkään rauhantilassa ollut Vanhan-Liivinmaan Saksalainen ritarikuntavaltio hajosi 1500-luvun alkupuolella. Myös Ruotsi oli täällä mukana, aluksi Juhana-herttuan ja myöhemmin ”virallisen” Ruotsin voimin.[10]

Reformaatiota käytettiin kuninkaallisen propagandan aseena, jolla haluttiin legitimoida kotimaassa sotia ja sodan uhkia. Tilanne säilyi samana pitkälle 1600-luvulle, jolloin myös saarnastuolista julistetuilla kuninkaallisilla tiedotuksilla oli keskeinen sijansa sanoman perille menossa.[11]

Noin vuosina 1530–1590 tehtiin suunnitelmia unionista tuolloin vielä mahtavan Puolan kanssa. Taustalla oli paljolti pyrkimys voimien yhdistämiseen nousevaa Venäjää vastaan. Jo Kustaa Vaasa oli havitellut puolisoa Puolan hallitsijasuvusta, Juhana-herttua avioitui Puolan kuninkaan tyttären kanssa, ja Sigismund yhdisti Ruotsin ja Puolan hetkellisesti personaaliunioniksi. Vasta Sigismundin kukistumisen myötä unionihaaveet hylättiin, tällä kertaa sitäkin jyrkemmin.

Ruotsille ei reformaation aikakaudella ollut jyrkkiä uskontojen välisiä rajoja – omien rajojensa ulkopuolella. Silti reformaatio ei ensinnäkään lähentänyt Ruotsia esimerkiksi samankaltaisen prosessin läpikäyneeseen Tanskaan tai toisaalta vienyt Ruotsia automaattisesti katolisen Puolan viholliseksi. Vihanpidon aika tuli vasta 1590-luvulla, mutta silloinkin kyse oli mitä suurimmassa määrin sisäpoliittisen kriisin heijastumisesta ulkopolitiikan hoitoon.

Ylisummaan ulkopolitiikan hoitoa sävyttivät suurvaltakaudelle saakka suhdanteet ja nopeat käännökset. Vanhemmalla Vaasa-kaudella hallitsijoiden omapäisyys johti usein erikoisiin lopputuloksiin. Keskushallinto oli vielä edelleen rakennusvaiheessa, minkä vuoksi hallitsijat pystyivät toimimaan omapäisesti ilman tasapainottavia virkamiehiä. Siksi näkökulmat reformaatioon ja uskonnollisiin kysymyksiin vaihtelivat suuresti. Suhde

[10] *Zetterberg* 2007, 77, 84, 92–94, 152, 156–169.
[11] Tällaisista näkökulmista varhaismodernin ajan Ruotsin historian tutkimuksessa katso esimerkiksi *Forssberg – Grundberg – Nordin* 2003, 498–506; *Forssberg* 2005.

Puolaan on tässäkin hyvä esimerkki: välit Puolaan olivat Juhana III:n ajoista lähtien olleet suhteellisen lämpimät, vaikka Puolan hegemoniapyrkimykset Baltian suunnalla lopulta estivätkin voimien yhdistämisen Venäjää vastaan. Silti vielä Venäjän kanssa solmitun Täyssinän rauhan (1595) jälkeen Puolan kanssa haluttiin hyviä suhteita, mutta aikanaan Saksalaisen ritarikuntavaltion romahduksen myötä Ruotsin valtaan siirtynyt Viro muodostui kompastuskiveksi. Puola vaati aluetta itselleen, mihin ruotsalaiset, Kaarle-herttua etunenässä, eivät mitenkään voineet suostua. Käytännössä 1590-luvun yleinen kriisi lopetti tämän veljeilyn – aivan kuten kyseinen Ruotsin valtakunnan keskeinen murroskohta lopetti katolisuuden käytännössä *sisäpoliittisena* ongelmana täysin.[12]

Sisäpolitiikka

Sisäpoliittisesti Tukholman verilöylystä alkanut kehitys oli tärkeä reformaation toteuttamisessa. Nimittäin Tanskasta irtautumassa olleelle Ruotsin kirkolle aiheutui vakavia ongelmia siitä, että arkkipiispa Gustav Trolle oli ajettu maanpakoon Kristian II:n kannattajana. Näin Ruotsin kirkko oli vailla johtajaa ja ilman paavin vihkimää Vatikaanin edustajaa. Kyse oli sekä ylikansallisen otteen höltymisestä Ruotsin politiikasta että kuninkaan vallan vahvistumisesta, sillä arkkipiispa oli aiemmin ollut valtaneuvoston itseoikeutettu johtaja.[13]

Reformaatiota sisäpoliittisena ilmiönä, prosessina ja tapahtumana tutkittaessa ei voi unohtaa Kustaa Vaasan pojilleen myöntämien herttuakuntien merkitystä ”ongelmien” hautomona. Juhana III:n Suomen herttuakunnassa katolisuuden tai ainakin katolisten traditioiden kannatus oli voimakasta ja Juhanan hallitsijakaudella hänen vanhaan paluuta esittäneet ajatuksensa saivat suosiota Suomesta. Sitä vastoin Kaarle-herttuan herttuakunnasta löysi moni Juhanan III:n vieroma pappi suojapaikan. Kaarle hyödynsi omaa herttuakuntaansa myös voimallisesti operaatioissaan, jotka aikanaan tähtäsivät kuningas Sigismundin vallasta syöksemiseen. Tämäkin osoittaa, kuinka vaikeaa uskontoa on erottaa kaikista muista aikakauden makrotason ilmiöistä.[14]

[12] Esimerkiksi *Tham* 1960, 59, 63, 65–66, 78–80.
[13] Ks. erityisesti *Montgomery* 1990, 119.
[14] Vrt. esimerkiksi *Gustafsson* 1991, 203–205; *Gustafsson* 2000, 114. Vanhojen uskonnollisten tapojen

Joka tapauksessa 1590-luvun kriisi[15] oli ensi sijassa sisäpoliittinen ongelma, vaikka Kaarle-herttuan ja Sigismundin Pohjolassa aktualisoituneessa uskonpuhdistus-, vastauskonpuhdistus- ja valtakamppailussa oli mukana kansainvälinenkin aspekti. Lähtökohdat huomioon ottaen Kaarle menestyi kamppailussa erinomaisesti, sillä hänellä ei ollut ainuttakaan liittolaista alkuvaiheessa, kun taas Sigismund oli kaikesta huolimatta laillinen hallitsija, Kaarle puolestaan vallananastaja. Kaarlen kaikessa ulkomaille suuntautuneessa propagandassaan korostama uskonnollinen aspekti ei saavuttanut mainittavampaa menestystä ulkovalloissa, jotka ilmeisen oikein arvioivat taistelun valtapolitiikaksi. Kaarlen vakuuttelut luterilaisuuden ja katolisuuden välisestä kamppailusta kilpistyivät tylysti hiljaisuuteen.[16]

Kaarle-herttua viittasi 1590-luvun kriisin aikana toistuvasti Upsalan kokouksen päätökseen 1593, joka oli kieltänyt ankarasti kaikki muut uskonnot, lahkot ja oppisuunnat kuin luterilaisuuden Ruotsissa. Kaarle esitteli asian niin, että mikäli kuningas Sigismund aikoi muuttaa tätä järjestystä, oli herttua mielestään oikeutettu rikkomaan uskollisuudenvalansa. Näin sitten tunnetuin seurauksin tapahtuikin. Herttua oli jatkuvasti aivan yksin, sillä esimerkiksi valtakunnan säädyille riitti pitkään kuninkaan vakuutus tilanteen ennallaan pitämisestä. Joka tapauksessa kysymys hallitsijan uskonnosta ja sen ”pysyvyydestä” 1520-luvulla valitulla linjalla oli keskeinen, ellei peräti keskeisin, tuon ajan ”julkisuuteen” nostettu kiistakysymys. Kaarlella oli kykyä legitimoida oma toimintansa luterilaisen uskonnon puolustajaksi Ruotsissa, mikä näkyi esimerkiksi toistuvina vihjailuina valtakunnan itäisen osan toimimisesta katolisuuden pesäpaikkana. Väitteen taustalla oli mitä ilmeisimmin Suomeen sijoitetut, kuninkaalle uskolliset voimakkaat ja Venäjän sodassa karaistuneet sotajoukot. Toisaalta Sigismundin vastapropaganda teki Kaarlesta jatkuvasti kalvinismin kannattajan, mistä myöhempi tutkimuskaan ei ole saanut näyttöä.[17] Esimerkit vahvistavat uskonnon ja politiikan täydellisen yhteenkietoutumisen aikakaudella.

---

säilymisestä Suomessa pitkään 1600-luvulle ks. esimerkiksi *Juva* 1956, 32–34; yleisemmin *Pirinen* 1976; herttuakunnista erityisesti *Hedberg* 1995.

[15] Tästä ks. *Karonen* 1999, 103–121, 126, 159–160 ja siinä mainittu kirjallisuus.

[16] *Tham* 1960, 81, 84–86, 88–89.

[17] *Montgomery* 1990, 127–129; *Takala* 1993, 166.

Lopuksi

Ruotsin valtionrakennusprosessi ei ollut helppo millään yhteiskunnan osa-alueella. Hallitsijoiden kovat otteet talouselämässä ja hallinnon kehittämisessä liittivät reformaation osaksi tätä prosessia. Kuningas sai kirkkoreduktion ansiosta valtion finansseja tasapainotettua, mikä kirkon kansainvälisen valvonnan heikentämisen sekä kuninkaalle siirtyneen piispojen nimitysoikeuden kanssa mahdollisti entistä syvemmälle menevät uudistukset myös paikallisyhteisöissä. Kirkosta muodostui vähitellen merkittävin maallisenkin tiedon välittäjä ja kuninkaallisen propagandan levittäjä, kun joka sunnuntai mainittua sanomaa levitettiin saarnastuolista kaikille valtakunnan alamaisille. Jälkikäteen tarkastellen uudenaikaisen valtion rakentaminen nopeutui näillä keinoilla.

Lopulta 1590-luvun kriisin päättyminen Kaarle-herttuan voitoksi varmisti sekä Ruotsin valtakunnan keskitetyn kehityksen että reformaation toteutumisen ja ”loppuun viennin”. 1590-luvun kriisin aika oli merkittävä murroskohta Ruotsin valtakunnan historiassa, eikä Kaarlen häikäilemättömien toimenpiteiden seurauksena keskusvallan ote enää herpaantunut mistään valtakunnan osasta. Valtio vahvisti hieman myöhemmin kirkon ja papiston asemaa, ja kuninkaan edessä nöyrtyneet aatelisetkin saivat huomata elävänsä sangen mukavaa elämää. Ruotsista kehittyi vaivalloisesti uudenaikainen valtio, sillä kehitys ei ollut lainkaan yhdensuuntainen tai helppo.

Lainsäädännön ja rangaistuskäytäntöjen kiristyminen jo 1500-luvun mittaan on laskettava reformaation vaikutukseksi käytännön politiikkaan. Jo Kustaa Vaasan ja Eerik XIV:n aikana oli annettu sangen ankaria määräyksiä törkeimmiksi katsottujen rikosten rankaisusta. Perusperiaate oli, että maallisen esivallan oli ehdottomasti rankaistava raskaimmista rikoksista. Enää ei käynyt laatuun, että tällaisissa tapauksissa olisi soviteltu rikos asianomistajain kesken, kuten oli ollut tapana pitkään keskiajalla ja 1500-luvullakin. Sovittamaton synti nosti Jumalan vihan uhan kansan ja koko valtakunnan päälle.[18]

Tässä yhteydessä esimerkiksi käy vanhempien pahoinpitelystä annetut rangaistukset, jotka olivat 1300-luvun puolimaista periytyvän Mauno Eerikinpojan maanlain mukaan

[18] Esimerkiksi *Ylikangas* 1988; *Andrén* 1990b, 448–449; *Liliequist* (1992); *Takala* 1993, esimerkiksi 37–38, 44–46.

rinnastettu jokseenkin ”tavallisiin” pahoinpitelyihin, niin sanottuihin kolmen markan mustelmiin. Keskeisistä reformaattoreista Olaus Petri vaati jo 1530-luvulla tällaisten rikosten rangaistukseksi kuolemaa. Asia on yhdistettävä ennen kaikkea nousevan – ja legitimiteetiltään vielä horjuvan – hallitsijanvallan vahvistamispyrkimyksiin. Isän lyömisestä ei uuden ajattelutavan mukaan ollut pitkä matka vastarintaan hallitsijaa vastaan ja sitä kautta puolestaan kapinaan Jumalaa vastaan. Kyseessä oli siis vakava Jumalan vihan uhka, johon oli vastattava rangaistuksia koventamalla ja ennen muuta synnin sovittamisen näkökulmasta. Taustaksi kannattaa muistaa, että keskiajalla ja vielä 1500-luvun alkupuolella oli yleisesti hyväksytty ajatus, jonka mukaan kansalla oli vastarintaoikeus tyrannimaista hallitsijaa vastaan. Suurelta osin samaan oli perustunut Kustaa Vaasan toiminnan legitimaatio Tukholman verilöylyn jälkeen.[19] Kyse oli patriarkaalisen yhteiskuntakäsityksen iskostamisesta kaikkien Ruotsin kuninkaan alamaisten ajatteluun. Lutherin tulkinnat kolmisäätyopin olemuksesta tulivat vallitseviksi, sillä analogisesti Jumalan ja kuninkaan valtasuhteiden määritysten kanssa Jumala oli luovuttanut valtansa kotitalouden eli perheen isälle (isännälle). Isän edellytettiin hallitsevan kovalla, mutta rakastavalla kädellä alamaisiaan eli perheensä jäseniä. Isän, isännän ja valtakunnan isän valta oli tältä osin loukkaamaton, jos kohta vastavuoroisuuteen perustuva.[20]

Kovaan kurin ja ankarien rangaistusten nimeen vannottiin myös kansan rauhoittamisen näkökulmasta. Henkirikollisuus nousi 1590-luvun kriisin aikana harvinaisen korkealle eräissä tärkeissä Ruotsin puoleisen valtakunnan kaupungeissa. Aikakauden poliittisen historian keskeisissä kaupungeissa eli Tukholmassa ja Arbogassa koettiin merkittävä raskaan väkivallan kasvu täsmälleen yhtä aikaa kuin valtakunnassa kamppailtiin vallasta. Vuosisadan vaihteen väkivallan kasvu keskittyi paljolti poliittisille keskusalueille. Ei liene liian kaukaa haettua yhdistää Kaarle-herttuan päätös tuoda Jumalan ja Mooseksen lakien määräyksiä maalliseen oikeudenkäyttöön pyrkimykseen sisäisen tilanteen rauhoittamiseksi.[21] Samaan liittyy vallasta *de facto* syöstyn kuningas Sigismundin syytökset, joiden mukaan

[19] Vrt. esimerkiksi *Andrén* 1990b, 441–442.
[20] Kolmisäätyopin perusteista ja patriarkaalisuudesta Ruotsissa *Normann* 1948, 5, 11; *Pleijel* 1951, 19–20, 22, 24–25; *Kuoppala* 1963, 22; *Österberg* 1992, 90–91; *Einonen – Karonen* 2002.
[21] Kaupunkien henkirikoksiin ei ole laskettu tapauksia, jotka suoraan liittyvät sotatoimiin tai esimerkiksi Kaarle -herttuan oikeudenkäynneissä toimeenpanemiin teloituksiin. (*Karonen* 1998) Ruotsin 1500-luvun ongelmista on olemassa mittava kirjallisuus: katso esimerkiksi *Anthoni* 1935; *Anthoni* 1937; *Renvall* 1939; *Odén* 1966; *Ylikangas* 1996; *Karonen* 1999. Jumalan lain, Mooseksen lain ja Ruotsin lain yhteyksistä reformaatioaikana ks. erityisesti *Takala* 1993, esimerkiksi 16; *Olsson* 1968, 39–40. Jumalan rangaistuksesta eri näkökulmista esimerkiksi *Lempiäinen* 1963; *Schultzberg* 1992; *Vilkuna* 1996; *Vilkuna* 2005.

valtakunnan vitsaukset olivat seurausta nimenomaan siitä, että ruotsalaiset olivat luopuneet laillisesta hallitsijastaan ja ”vanhasta uskonnostaan”. Tällaiset väitteet olivat vaarallisia horjuvan legitimiteettinsä kanssa tuskailleelle Kaarlelle, minkä vuoksi valtionhoitajan oli käännettävä kritiikin kärki nimenomaan *kansan* tekemiin synteihin.[22]

[22] Kootusti teemasta *Andrén* 1990b; *Takala* 1993, 170–173, 201–202, 217.

Lähteet

Painettu alkuperäisaineisto

Stiernman, Anders Anton
1728–1733 Alla riksdagars och mötens beslut 1521–1731. 1–3. Utgiven av Anders Anton von Stiernman. Stockholm 1728–1733.

Leyonmarck, Carl Ulric
1820 Register öfwer den utaf framledne herr cancellie-rådet och riddaren Anders Anton v. Stjerneman gjorde samling af riksdags-beslut, bewillningar, arfföreningar, regements-former, resolutioner på ståndens allmänna beswär, m.m., ifrån år 1521 til år 1731 inclusive. Författadt af C.U. Leyonmarck. Stockholm 1820.

Kirjallisuus

Andrén, Åke
1990a Liturgiska utvecklingen i Sverige under reformationstiden. – Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610. Red. Ingmar Brohed. Otta.

Andrén, Åke
1990b Den andliga domsrätten i Sverige under reformationstiden. – Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610. Red. Ingmar Brohed. Otta.

Andrén, Åke
1999 Sveriges kyrkohistoria. 3. Reformationstid. Trelleborg.

Anthoni, Eric
1935 Konflikten mellan hertig Carl och Finland. Konfliktens uppkomst och hertigens seger. Helsingfors.

Anthoni, Eric
1937 Konflikten mellan hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland CCLXII. Helsingfors.

Asche, Matthias, Schindling, Anton
2003 Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660. Herausgegeben von Matthias Asche und Anton Schindling unter Mitarbeit von Simone Giese. Münster.

Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva
1985 Sveriges historia 1521–1809. Stormaktsdröm och småstatsrealiteter. Stockholm.

Bonney, Richard
1991 The European dynastic states 1494–1660. (The Short Oxford history of the modern

world). Avon.

Buchholz, Werner
2003 Schweden mit Finnland. – Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660. Herausgegeben von Matthias Asche und Anton Schindling unter Mitarbeit von Simone Giese. Druckhaus Aschendorff: Münster.

Einonen – Karonen (toim.)
2002 Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). (Historiallinen Arkisto 116). SKS: Helsinki.

Forssberg, Anna-Maria
2005 Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 80). Stockholm.

Forssberg, Anna Maria, Grundberg, Malin, Nordin, Jonas
2003 Manifestation och kommunikation: statens och kungamaktens legitimering och propagandaspridning under tidigmodern tid. – Historisk Tidskrift 2003, 498–506.

Gustafsson, Harald
1991 Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi. – Scandia 1991: 2.

Gustafsson, Harald
2000 Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541. Stockholm.

Hedberg, Lennart
1995 Företagarfursten och framväxten av den starka staten. Hertig Karls resursexploatering i Närke 1581–1602. (Örebro studies 11). Örebro.

Juva, Mikko
1956 Suomen kansan uskonnollisuus 1600- ja 1700-luvulla. (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 43–44 (1953–1954)). Helsinki.

Karonen, Petri
1998 A Life for a Life Versus Christian Reconcialion: Violence and the Process of Civilization in the Towns of the Kingdom of Sweden During the Years 1540–1700. Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area. Publications of the History of Criminality Research Project. Edited by Mirkka Lappalainen. Helsinki.

Karonen, Petri
1999 Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Porvoo.

Kjöllerström, Sven
1970 Gustav Vasa och reformatorerna. – Scandia 1970, 1–16.

Knuutila, Jyrki
1990 Strävan efter liturgisk uniformitet i Finland 1537–1614. – Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610. Red. Ingmar Brohed. Otta.

Kuoppala, Jussi
1963 Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 65). Vaasa.

Larsson, Lars-Olof
2002 Gustav Vasa – landsfader eller tyrann? Stockholm.

Larsson, Lars-Olof
2005 Arvet efter Gustav Vasa. En berättelse om fyra kungar och ett rike. Stockholm.

Lempiäinen, Pentti
1963 Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 64). Forssa.

Liliequist, *Jonas*
(1992) Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. S. l.

Lindroth, Sten
1975 Svensk lärdomshistoria. Medeltiden, reformationstiden. Stockholm.

Montgomery, Ingun
1990 Den svenska religionspolitiken. – Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610. Red. Ingmar Brohed. Otta.

Normann, Carl-E.
1948 Prästerskapet och det karolinska enväldet. Studier över det svenska prästerskapets statsuppfattning under stormaktstidens slutskede. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 17). Lund.

Odén, Birgitta
1966 Kronohandel och finanspolitik 1560–1595. (Skrifter utgivna av vetenskaps-societeten i Lund 56). Lund.

Olsson, Henrik A.
1968 Laguppfattningen i Sverige under 1600- och det tidiga 1700-talet. En huvudlinje. – Karolinska Förbundets Årsbok.

Pirinen, Kauko
1962 Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 62). Pieksämäki.

Pirinen, Kauko
1976 Keskiajan ja uskonpuhdistuskauden tuomiokapituli 1276–1604. Turun tuomiokapituli 1276–1976. Toimittanut Kauko Pirinen. Loimaa.

Pirinen, Kauko
1991 Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. Suomen kirkon historia 1. Porvoo.

Pleijel, Hilding
1951 Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklivsstudier. Lund.

Renvall, Pentti
1939 Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts. (Turun yliopiston julkaisuja B: XXIV). Turku.

Roberts, Michael
1979 The Swedish Imperial Experience 1560–1718. Cambridge.

Schultzberg, Magnus
1992 Bot och straff. En studie av uppenbar skrift och kyrkoplikt i svensk rätt från reformationen intill år 1855. (Rättshistoriska studier. Artonde bandet). Lund.

Takala, Martti
1993 Lex Dei - Lex Politica. Lex Politica Dei -teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö. (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 160). Tampere.

Tham, Wilhelm
1960 Den svenska utrikespolitikens historia. I: 2. 1560–1648. Stockholm.

Westman, Knut Bernhard
1918 Reformationens genombrottsår i Sverige. Stockholm.

Vilkuna, Kustaa H. J.
1996 Vilkuna, Kustaa H. J., Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. – Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Toimittanut Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä.

Vilkuna, Kustaa H. J.
2005 Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta. (Historiallisia Tutkimuksia 229). Jyväskylä.

Ylikangas, Heikki
1988 Valta ja väkivalta keski- ja uuden ajan taitteen Suomessa. Juva.

Ylikangas, Heikki
1996 Nuijasota. Keuruu (3. painos).

Zetterberg, Seppo
2007 Viron historia. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1118). Hämeenlinna.

Österberg, Eva
Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talets Sverige. – Scandia 1992: 1.